Írta: Povedák István
2017. április 30. vasárnap, 06:12 - Módosítás: 2017. május 01. hétfő, 08:09

„Túlélő hősök” és születő hősök
A kortárs hőskultusz diszkrepanciái

A posztkommunista Közép-Kelet Európa hőskultuszát elemezve szembetűnő ambivalenciákkal találkozhatunk. Bár a régibb történelem, a középkor, romantika kora, hőseinek kultusza stabilnak látszik, a közelmúlt történelmi hősei sokszor nem tudtak sikeresen össztársadalmi megítélést tükröző, valódi nemzeti hősökké válni. [1] A jelenség legfőbb oka, hogy a régióban a nemzeti hősök kánonja a gyakori politikai rendszerváltozásokkal együtt alakult át. A kollektív emlékezet felülről kényszerített fluktuációi átalakították a hősök panteonját is. Egyes hősöket háttérbe szorított vagy felejtésre ítélt, másokat megtartott, de melléjük minden esetben új hősöket emelt fel. A tömeges hősteremtés legeklatánsabb példáját a kommunista-szocialista rezsimek szolgáltatták, lokális, nemzeti- és nemzetek feletti kreált hőseikkel. A rendszer bukásával ezek döntő többsége megrázkódtatás nélkül merült el a felejtésben, igazolva azt, amit a hőskultusz kutatásában régóta tudunk, és megjelenik Boorstin elméletében is, ami szerint "megteremthetjük a hírnevet és - habár jelentős anyagi ráfordítással, de - híressé tehetünk egy-egy személyt, de nem tehetjük őket naggyá. Létrehozhatunk sztárokat, de soha nem tudunk hőst kreálni. Mára már majdnem elfelejtettük, de minden hős önmaga által vált hőssé.” [2]

Furcsa helyzet akkor áll elő, amikor azt vesszük észre, hogy egyes szocialista hősök nem tűntek el társaikkal egyetemben, hanem megmaradtak népszerűnek és anakronisztikusan hirdetik egy letűnt kor szellemét egy olyan új korban, mely alapvetően szemben áll és elutasítja a „túlélő hős” ikonja mögötti szimbolikus tartalmat. Jó példát szolgáltat erre Jozip Bros Tito és Kádár János alakja. Tanulmányom célja annak bemutatása, hogy milyen okok magyarázzák a „túlélő hősök” kultuszának fennmaradását, milyen megnyilvánulásai vannak ennek az anakronisztikus kultusznak, illetve mindez mennyiben akadályozza az új hősök felemelkedését? Miért és hogyan születnek az új hősök, milyen diszkrepanciák kísérik kultuszuk meggyökerezését? [3] A tanulmány téziseit Kádár János és Nagy Imre magyarországi kultuszán keresztül kívánom szemléltetni.

A „túlélő hős”: Kádár János

Közhely, hogy hősök mindig is voltak, vannak és lesznek. A hősök keletkezésére alapvetően kétféle magyarázat szolgálhat. Egyrészt eredhetnek egyfajta pszichés szükségletből, mely az emberi elme működésének sajátosságaként fogható fel, valamint elősegítheti a társadalmi-, gazdasági-, kulturális kánon alapvető megrendülése, megváltozása, így elsősorban a forradalmak, háborúk. Nagy Imre és Kádár János politikai pályafutásának legfontosabb állomása az 1956-os forradalom és szabadságharc volt, ám míg egyikük számára ez a véget jelentette, másiknak a kezdetet 32 évig tartó, ambivalens értékelésű regnálásához. Kádár megítélése a közvéleményben e három évtized alatt jelentős változáson ment keresztül. A forradalmi események után közvetlenül a népesség többsége a kommunista diktatúra továbbvivőjeként tekintett rá, majd bűne, a forradalom vérbe fojtása sokak szemében feledésbe merült. Ahogy Voigt is megfogalmazta, *„a századunk hetvenes éveiben bekövetkező »kádári« konszolidációt ezerszer hasonlították az 1867-es kiegyezéshez; magát az 1956-ban az oroszokhoz futó párttitkárt, akit élete vége felé viszont az ország lakosságának jelentős része már »atyjaként« tisztelt, egyenesen az élemedett uralkodóhoz, Ferenc Józsefhez. Éppen ma a nosztalgia aranyozza be a régi önkényuralmak érdességeit.”*
[4]
Ez a megítélésben bekövetkező változás köszönhető volt az egykori szocialista blokkon belül mesterségesen fenntartott viszonylagos jólétnek és kiszámíthatóságnak valamint az 1956-os eseményekkel kapcsolatban alkalmazott tudatos felejtéspolitikának.

Közkeletű vélekedés, hogy Kádár János elutasította a személyi kultusz kiépítését személye körül. [5] Arcképe nem került ki a közintézmények falára, iskolai tankönyvekben nem tanították életének retusált történéseit, nevéről nem neveztek el sem utcát, teret. Ez igaz is, ám nem jelenti, hogy ne épült volna ki kultusza. Figyelembe kell vennünk, hogy a személyi kultuszt nem csupán felülről oktrojálva lehet létrehozni, hanem létezhet egy alulról jövő, orientációs pont vagy karizmatikus vezető iránti igény a társadalom egyes részeiben, melyekre a mesterséges kultusz ráépülhet s így ez esetben immanensé válhat. Jó példa erre többek között a sztálinizmus, vagy Castro, Che Guevara kultusza de így volt ez Kádár esetében is, ahol bár hivatalos személyi kultuszt nem fedezhetünk fel, egyéni szinten mégis létezett. [6] Erre a fajta beállítódásra épülhet rá a rendszerváltás távolodtával egyre fokozódó nosztalgia. Ennek alapját az adja, hogy maga a rendszerváltás az akkori felfokozott várakozásokkal ellentétben ambivalens eredményeket hozott. A piacgazdaságra való átállás negatív körülményeit megtapasztaló széles rétegek körében kijelenthetjük, hogy megjelent egy, a Kádár emlékét híven ápoló, mára idősödő tagokból álló, nem csupán baloldali politikai szubkultúra. Számukra a Kádár-éra nem diktatúra volt, hanem a „lehetőségekhez képest a legjobb megoldás”, mely bár nem fényes, de kiszámítható és biztonságos életkörülményeket teremtett. Kádár számukra bölcs vezető, akinek élettörténetében ma is, mint a szocializmus évei alatt korábban, számtalan hősmotívum tűnik fel. Mindezek fennmaradását nagyban segítik Moldova György Kádárról írott, napjainkban több százezer példányban fogyó bestseller könyvei is.
[7]
A történelmi tényekkel sok helyen szembemenő „Moldovai szüzsé” a következőkben foglalható össze: Kádár János, Csermanek János néven, 1912-ben született Fiumében, egy cselédlány és egy katona viszonyából, „törvénytelen gyerekként”.
Mostohaapja soha nem fogadta el

. Anyja egyedül nevelte fel őt néhány évvel később született öccsével együtt nagy *szegénység* ben, de mély szeretetben. Már *gyermekként dolgozik* , ám nem vállal el minden munkát. *Erkölcsössége* már akkor megnyilvánult, amikor egy vak koldus asszony melletti munkáját 1 nap elteltével otthagyta, mivel nem érezte helyénvalónak, hogy kávéházakban asztaltól asztalig vezetgesse a kolduló nőt. A legszegényebb diákok közé tartozott. Bár *kiválóan tanult* , kopott öltözékével gyakran vált *gúnyolódások célpontjává* . Meggyőződésből, *a szegények, a munkásság segítése* céljából vált a két világháború alatt az akkor illegális munkásmozgalom tagjává. Börtönbe került, majd a II. világháború után magas pozíciókat töltött be, ám a Rákosi diktatúra alatt (1947-1953) koncepciós perben elvtársai *megkínozták és börtönre ítélték* . Az 1956-os forradalom után kemény munkával, *önfeláldozóan megteremtette az ország jólétét* . “Soha nem volt még ennyire jó harminc éve ennek az országnak. Ami érthető is, hiszen először volt vezetőnk a nép közül.” [8]

A sokat szenvedő szegény gyermek, akit mostohája nem szeret, a céltudatosság, a szegények segítése, a börtönből kiszabadulás után az ország vezetése és felvirágoztatása mind olyan, a mesei hősökre jellemző vándormotívumok, melyek évszázadokon keresztül fennmaradtak. [9] Ezt, a nép fia effektust erősítette egyszerű, munkás származására utaló beszédmódja is. Ahogy adatközlőim kiemelték, Kádár *„meggyőződéssel akarta az embereknek a szebb jövőt, csak a csicska had, aki körülvette az csinálta rosszul”* , sőt *„a magyar népnek az egész szerencsétlen magyar történelemben nem volt és a jövőben sem lesz olyan jó dolga, mint Kádár alatt volt”* . [10] *„…bizony a téliszalámi és a kenyér a szemetesben állt, annyira jóllakottak voltak az emberek.”* [11]

A jelenség összetett. Nem lehet pusztán a szocializmus idején már létező beidegződés továbbélésének tekinteni, nem csak egy nosztalgikus vágyódás, hanem a jelen körülményei fölötti szomorúság és a kortárs baloldali karizmatikus vezető hiánya következtében kialakuló „hőshiány” tartja fenn és generálja újra. György az újraformálódó Kádár-kultusz kapcsán

egyenesen odáig ment, hogy vizionálja *„eljött Kádár János, a szupersztár kora”*. Kádár „popkulturális ikonná” válásának György szerint egy komoly feltétele van: a médiumváltás. Kádár jelenleg még textuális hős. Ahhoz, hogy popkulturális ikon lehessen, be kell lépnie a képek birodalmába, fel kell tűnnie T-shirt-ökön.
[12]

Véleményével nem érthetünk teljesen egyet, hiszen mindezt a pillanatnyi állapotokban tapasztalható, csak Kádárra irányuló vizsgálatok alapján állítja, anélkül, hogy a tágabb helyzetben két szempontból elhelyezné. Egyrészt teljesen másként működik a globális hőskreálás, mint nemzeti hősök kreálása. Che Guevara eladhatósága több tényező következménye, melyek közül egyik legjelentősebb, nézeteinek, életének felszínes ismerete, a vele való közvetlen kapcsolat hiánya. Az ikonját vásárlók zömének nem fűződik hozzá sem egyéni, sem társadalmuknak kollektív emlékezete, igazában nem ismerik azt a kulturális kontextust, melyben Guevara létezett. „Che” sokkal erőteljesebben divat ikon, semmint valódi identifikációs minta. Kádárral a magyar társadalomban jelenlévő, személyével kapcsolatos ambivalens megítélés és a sokakban meglévő negatív élmények miatt ez nem valósulhat meg. Kádár személye, eszméi, negatív tettei a magyar közgondolkodás szerves részét képezik, emiatt alkalmatlanok arra, hogy divattá váljanak. Elképzelhető, hogy a nosztalgia megszépíti politikai karrierjét, ténykedését, ám ez a fajta szubjektív történelmi átértékelés önmagában nem teremt össztársadalmi méretekben kultuszt. Kádár János csak egy politikai szubkultúrában vált történeti hőssé, de nem a többségi társadalom szemében. [13] Másrészt György nem vette figyelembe, hogy a nemzeti kultúrában a hőssé válás minden esetben össztársadalmi alapon keletkezik. Ez egyrészt feltételezi, hogy a társadalomban létezik egy közmegegyezés, mely elfogadja az adott személyt hősnek, a hősök karakterjegyeivel együtt. (Ilyenek többek között a szociális igazságtevés, önmaguk helyett a közösség érdekeinek előtérbe helyezése, áldozatvállalás a közösségért stb.)
[14]
Habár Kádár szimbolikus alakja túlélte az 1989-es politikai fordulatot, nem bukott el egyértelműen rendszerével, nem felejtették el, mint a szocializmus számtalan mesterségesen kreált hősét. Ugyan korszaka iránt megfigyelhető egy jelentős nosztalgia a magyar társadalom több rétegében is, ám Kádár ezeken belül csak egy szűkebb szubkultúrában számít hősnek, csak ez a szűk csoport tekinti „proletár szentnek”, ahogy Moldova aposztrofálta.

A hőskultusz buktatói: Nagy Imre

Irodalom:

Assmann, Jan

2004 *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban* . Atlantisz Könyvkiadó, Budapest

Belaj, Marijana

2008 ’I’m not religious but Tito is a God’: Tito, Kumrovec, and the New Pilgrims. In: Margry, Peter Jan (ed.) *Shrines and Pilgrimage in the Modern World. New Itineraries into the Sacred.* Amsterdam University Press, Amsterdam, 2008. 71-94.

Boorstin,Daniel J.

1982 *The Image. A Guide to Pseudo-Events in America*. New York, Atheneum.

Gyáni Gábor

2000 *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Napvilág Kiadó, Budapest

György Péter

2000 *Néma hagyomány. Kollektív felejtés és kései múltértelmezés. 1956 1989-ben. A régmúlttól az örökségig.* Magvető Kiadó, Budapest

2006 Kádár János - a forradalom évfordulóján. *Élet és Irodalom 50. évf. 45. szám* www.es.hu
Utolsó letöltés dátuma 2008.11.28.

Povedák István

2011 *Álhősök, hamis istenek. Hős- és sztárkultusz a posztmodern korban.*SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék – Gerhardus Kiadó.

2014 *Heroes and Celebrities in Central and Eastern Europe.*Szeged, MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport - SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék

Voigt Vilmos

2001 *A folklórtól a folklorizmusig. Történeti folklorisztikai tanulmányok.* Universitas Kvk, Budapest

Zempléni András

2002 Sepulchral Land and Territory of the Nation: Reburial Rituals in Contemporary Hungary. In: A. Gergely András (szerk.) *A nemzet antropológiája. (Hofer Tamás köszöntése)* B udapest, Új Mandátum Könyvkiadó

[1] A közép-kelet európai hős és sztárkultuszt legutóbbi kötetünk elemzi: Povedák 2014.

[2] Boorstin 1982: 48.

[3] A cikk megírását az OTKA NK 81502 kutatási programja és az MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport támogatta.

[4] Voigt 2001. 149.

[5] Ezt jelzi többek között még politikai tisztsége is, azaz nem „fő”, hanem „első titkár”.

[6] Ez a fajta alulról jövő személyi kultusz a totalitárius rendszer keretein kívül továbbá megtalálható demokratikus államokban is (lásd Churchill vagy John Fitzgerald Kennedy kultuszát).

[7] Moldova György (1934-) a Kádár-korszak idején az egyik legnépszerűbbé vált magyar író. Mindvégig megmaradt Kádár hívének, ma is tagadja a diktátor bűneit. Véleménye szerint az 1956-os forradalom utáni kivégzések mindegyike jogos volt. Moldova György: Kádár János. Budapest, 2006, Urbis Könyvkiadó. Nyíltan hangsúlyozza Kádár iránti rajongását. Kádárról szóló történelmi jellegű kötetei a történészek nemtetszését vívták ki, am ennek ellenére bestsellerré váltak.

[8] A kiemelések tőlem származnak. [I.P.] http://index.hu/belfold/2012/12/03/kadar_tartja_el_a_csaladomat/

[9] Campbell ide

[10] 63 éves nő, 67 éves férfi, 2010.11.13.

[11] http://index.hu/belfold/2012/12/03/kadar_tartja_el_a_csaladomat/

[12] György 2006.

[13] Meg kell e ponton említenünk, hogy Kádárnak jelentős ellenkultusza is él a társadalomban. E szerint politikai pályafutása „antihőssé” teszi, aki elárulta a forradalmat és hazáját is. Ennek az ellenkultusznak a jeleit mutatja sírjának 2007. májusi kirablása és koponyájának eltüntetése.

[14] Ezekről bővebben lásd Povedák 2014.

[15] Széchenyi István (1791-1860) a „legnagyobb magyar”, a reformkor legjelentősebb politikusa, Kossuth Lajos (1802-1894) a reformkor és a szabadságharc szimbolikus alakja, Deák Ferenc (1803-1876) „a haza bölcse”, a magyar politikai élet egyik vezető politikusa a, Antall József (1932-1993) a rendszerváltozás után első miniszterelnök. A felmérés eredményei: http://www.vilaggazdasag.hu/index.php?apps=cikk&cikk=201748

Utolsó letöltés dátuma: 2010. április 1.

[16] A magyarországi rendszerváltás szimbolikus dátumaként Nagy Imre és kivégzett forradalmár társainak 1989. június 16-i újratemetését szokták meghatározni. Ennek elemzését lásd Zempléni 19

[17] Gyáni 2000. 46.

[18] György 2000.

[19] Ezt mutatja a szerző szerint az is, hogy az 1956-os hősöknek nincs egy olyan emlékhelye, mely méltó lenne a nemzeti panteon jelzőre. A 298-301-es parcella például *„a város legnagyobb és legkevésbé elegáns”* temetőjében található. György 2000. 31.

[20] György 2000. 20. Assmann megállapítása, melynek lényege, hogy az emlékezés egyik erőteljes serkentője az uralom kiegészíthető tehát a felejtéssel is, hiszen ez esetben a hatalom létét fenyegette az eseményekre való emlékezés. Megpróbálták tehát elérni, hogy ne emlékezzenek rá, de legalábbis ne úgy emlékezzenek rá, ahogy megtörténtek valójában a dolgok. Új 1956-ot kellett tehát „építeniük”.

[21] György 2000. 20.

[22] Assmann 2004.

[23] Assmann 2004. 37.

[24] Természetesen nem minden egyes családban. Más fontossági súllyal rendelkezett pl.

az 1956-os forradalom emléke egy vidéki, olyan településen élő, alacsonyabb iskolázottságú egyén életében, ahol a forradalmi események nem váltak utcai harcokká.

[25] Sőt már 1989 előtt is – gondoljunk pl. a június 16-i tiltott megemlékezésekre a Kádár-rendszer utolsó évtizedéből! Ezt igazolja továbbá az ellenzéki megmozduláson akkoriban folyamatosan megjelenő „nem felejtünk!” feliratú transzparens, mely utal a kontrafaktuális (tényellentétes) emlékezés elutasítására és ezáltal az azt létrehozó rendszer tagadására is.

[26] György 2000. 22.

[27] Assmann 2004. 45.

[28] Arra a kérdésre, hogy 1956 és Nagy Imre említése milyen érzelmeket ébreszt benned? a következő válaszok fordultak elő a megkérdezett alanyaim között gyakran: „ *semmit”, „nem is tudom”, „fogalmam sincs”, „szégyellem, de csak azt, hogy untam magam az iskolai ünnepségeken”, „nem ismerem a történetét, csak azt tudom, hogy harcolt a szabadságért és megölték a kommunisták”*
.

[29] A Kádár-rendszerben ilyeneket készíteni, továbbadni nem volt „tanácsos”.

[30] Assmann 2004. 52.

[31] A felmérések (….db kérdőív) eredményit bővebben elemzi Povedák 2011.

[32] 2006-ban utcai tüntetések és zendülések zajlottak Budapesten, melyek kiváltója az akkori miniszterelnök, Gyurcsány Ferenc kiszivárgott beszéde, melyben beismerte, hogy éveken át hazudtak az embereknek.

[33] Assmann 2004. 16.

Megjelent: *Bácsország. Vajdasági honismereti szemle.* 2010 (2) 51-57.